

KONSTITUTSIYA VA FUQAROLARDA HUQUQIY ONGNING PSIXOLOGIK ASOSLARI

Nuraliyeva Layloxon Turg'unovna

Toshkent amaliy fanlar universiteti, Pedagogika va psixologiya yo'nalishi 5-bosqich talabasi
e-mail: nurlaylo007@gmail.com

Annotatsiya: Konstitutsiya — jamiyatdagi huquqiy me'yorlarni belgilaydigan asosiy hujjat. Psixologiya esa inson xulqi, motivatsiyasi va tafakkurini o'rganadi. Shu bois ijtimoiy qoidalarga rioya qilish, fuqarolik mas'uliyati, huquqiy ong shakllanishi — psixologiyaga asoslanadi. Ushbu maqola Konstitutsiya va inson psixologiyasi o'rtasidagi umumiy bog'liqlik haqida boradi.

Kalit so'zlar: Konstitutsiya, huquqiy ong, huquqiy madaniyat, psixologik asoslar, eksperiment, so'rovnoma, fuqarolik pozitsiyasi, huquqiy tafakkur, ijtimoiy ong.

KIRISH

Konstitutsiya — davlatning asosiy qonuni bo'lib, unda jamiyat hayotining siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va ma'naviy asoslari belgilab beriladi. Konstitutsiyaning to'laqonli ishlashi esa bevosita fuqarolarning huquqiy ong darajasiga, ularning shaxsiy mas'uliyati va ijtimoiy faolligiga bog'liqdir. Huquqiy ong — insonning huquqiy normalar, huquq va majburiyatlar haqidagi bilimlari, ularga bo'lgan munosabati va kundalik amaliyotida qo'llash qobiliyatining psixologik ifodasidir. Konstitutsiyani qabul qilish va unga amal qilish aholida huquqiy ong va huquqiy madaniyatning rivojiga bog'liq. Psixologiya huquqiy ong shakllanishining insonning qonunni tushunish qobiliyati, adolat hissi, javobgarlik hissi, bog'liq xulq-atvor motivatsiyalari kabi jihatlarini o'rganadi. Bugungi globallashtirish sharoitida jamiyatning huquqiy madaniyati, ayniqsa yoshlarda huquqiy ongni shakllantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Shunday ekan, Konstitutsiya normalarining mazmunini chuqur anglash, uni amalda qo'llash psixologik omillar bilan chambarchas bog'liq. Ushbu maqolaning maqsadi — Konstitutsiya normalarini fuqarolar ongida mustahkamlashning psixologik asoslarini yoritish, huquqiy ong shakllanishiga ta'sir qiluvchi omillarni ilmiy tahlil qilish hamda eksperimental tadqiqot natijalariga asoslangan xulosalar berishdir.

MATERIAL VA METOD

Konstitutsiyadagi inson huquqlari — xavfsizlik, shaxsiy hayot daxlsizligi, erkinlik — barchasi psixologik barqarorlik va rivojlanish uchun muhim. Agar huquqlar buzilsa stress, qo'rquv, ishonchsizlik paydo bo'ladi. Agar huquqlar ta'minlansa inson erkin fikrlaydi, ijod qiladi, ijtimoiy faol bo'ladi. Konstitutsiyadagi davlat va jamiyat munosabatlari: ijtimoiy psixologiya nuqtayi nazaridan psixologik omillar qonunlarning qanday qabul qilinishi va odamlar tomonidan qanday qabul qilinishini, davlatga ishonch darajasini, jamoaviy identichlik (milliylik, fuqarolik)ni, jamiyatdagi ruhiy muhitni belgilaydi.

Konstitutsiya normalarining mazmunini chuqur anglash, uni amalda qo'llash psixologik omillar bilan chambarchas bog'liqligini aniqlash maqsadida huquqiy ong, huquqiy madaniyat, Konstitutsiyaning ijtimoiy-psixologik roli bo'yicha mavjud ilmiy adabiyotlar o'rganildi hamda 500 nafar respondent (18–45 yosh) orasida “Konstitutsiyani bilish darajasi” va “Huquqiy ongning psixologik ko'rsatkichlari” bo'yicha 25 ta savoldan iborat so'rovnoma o'tkazildi. Savollar Konstitutsiyani bilish, huquqiy xulq, psixologik ishonch, motivatsiya va ijtimoiy mas'uliyat komponentlarini qamrab oladi.

Quyida 25 ta so'rovnoma savollari keltirilmoqda:

I. Konstitutsiyani bilish darajasi (1–6-savollar)

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining qaysi bo'limlarini bilasiz?
2. Konstitutsiyada belgilangan shaxsiy huquq va erkinliklarni qay darajada bilasiz?
3. Konstitutsiyaga oxirgi marta qachon murojaat qilgansiz?
4. Konstitutsiya fuqarolarning kundalik hayotida qanchalik ahamiyatli deb o'ylaysiz?
5. Konstitutsiya moddalarini amalda qo'llashni bilasizmi?
6. Zarur bo'lsa, Konstitutsiyadan foydalanishni mustaqil amalga oshira olasizmi?

II. Huquqiy bilim va xulq-atvor motivatsiyasi (7–12-savollar)

7. Siz o'z huquqlaringizni bilish zarurligini qanchalik muhim deb hisoblaysiz?
8. Agar kimdir sizning huquqlaringizni buzsa, o'zingizni qanday tutasiz?
9. Huquqiy muammoga duch kelganda qonunlarga murojaat qilishga qanchalik intilasiz?
10. O'z huquqlaringizni himoya qilishda qat'iyat ko'rsata olasizmi?
11. Huquqiy vaziyatlarda muammolarni mustaqil hal qilishga harakat qilasizmi?
12. Huquqiy ongni oshirish uchun qanday manbalarga murojaat qilasiz?

III. Psixologik ishonch va barqarorlik (13–18-savollar)

13. O'z huquqlaringizni himoya qilishda o'zingizga bo'lgan ishonchingiz qanday?
14. Huquqiy jarayonlarda qatnashishdan qo'rqasizmi? (Sud, ariza yozish, murojaat)
15. Huquqiy tashkilotlar (sud, prokuratura, politsiya)ga ishonchingiz darajasi qanday?
16. Huquqiy tenglik tamoyiliga ishonasizmi?
17. Agar adolatsizlikka duch kelsangiz, uni ochiq aytishdan qo'rqmaysizmi?
18. Huquqiy jarayonlar sizda tashvish yoki stress uyg'otadimi?

IV. Ijtimoiy mas'uliyat va faol fuqarolik (19–22-savollar)

19. Jamiyatdagi huquqiy tartib-intizomni saqlashda o'zingizni mas'ul deb hisoblaysizmi?
20. Huquqiy targ'ibotga oid tadbirlarda (dars, seminar, trening) ishtirok etganmisiz?
21. Atrofdagilarga qonuniy xatti-harakat qilish bo'yicha maslahat berishingiz mumkinmi?
22. Huquqiy xabardorlikni oshirish jamiyatda o'zgarish yasashini ishonasizmi?

V. Huquqiy madaniyatning psixologik komponentlari (23–25-savollar)

23. Qonunlarga amal qilishni shaxsiy mas'uliyat deb hisoblaysizmi yoki majburiyat sifatida ko'rasizmi?
24. Huquqiy vaziyatlarda hissiyotlaringizni boshqara olasizmi?
25. Konstitutsiyaga oid bilimlarni doimiy ravishda rivojlantirishga intilasizmi?

Quyida 25 ta savoldan iborat so'rovnoma uchun baholash ballari shkalasi va natija chiqarish metodikasi to'liq va aniq ko'rinishda keltirilmoqda.

Baholash Ballari Shkalasi (Likert usuli bo'yicha)

Har bir savolga respondent quyidagi 5 darajadan birini tanlaydi:

Javob varianti	Tavsifi	Ball
Hech qachon	Mutlaqo mos kelmaydi	1 ball
Kamdan-kam	Juda past darajada	2 ball
Ba'zan	O'rtacha	3 ball
Ko'p hollarda	Yetarli darajada mos keladi	4 ball
Har doim	To'liq mos keladi	5 ball

*Har bir savol maksimal 5 ball, minimal 1 ball beradi. 25 ta savol bo'lganligi sababli umumiy ball:
Minimal: 25 ball Maksimal: 125 ball

Natija chiqarish metodikasi (formulasi)

Umumiy ball = barcha savollar bo'yicha yig'ilgan ballar yig'indisi.

Natija = umumiy ball qaysi diapazonga tushsa, shu daraja belgilanadi.

Quyida to'plangan umumiy ball asosida huquqiy ongning psixologik darajalari aniqlanadi.

A. 25–55 ball - Past darajadagi huquqiy ong.

Xususiyatlar: Konstitutsiya bo'yicha bilimlar cheklangan, huquqiy vaziyatlarda o'ziga ishonch past, huquqlarni himoya qilishda psixologik qo'rquv mavjud, muammolarni mustaqil hal qila olmaydi, ijtimoiy mas'uliyat darajasi past.

Tavsiyalar: Huquqiy bilimlar va treninglar sonini oshirish, sud-huquq jarayonlari bo'yicha amaliy mashg'ulotlar olib borish, psixologik ishonchni mustahkamlovchi treninglarda ishtirok etish.

B. 56–90 ball - O'rtacha darajadagi huquqiy ong.

Xususiyatlar: Konstitutsiya bo'yicha umumiy tushunchaga ega, huquqiy vaziyatlarda ba'zan qat'iyat ko'rsatadi, psixologik barqarorlik o'rtacha, ijtimoiy mas'uliyat bor, biroq barqaror emas, o'z huquqlarini himoya qilishga qiziqish mavjud.

Tavsiyalar: Motivatsion treninglar tinglash, huquqiy savodxonlik bo'yicha chuqurroq o'quv dasturlarini o'rganish, huquqiy vaziyatlarda rolli o'yinlar orqali amaliyotga qo'llash.

C. 91–125 ball - Yuqori darajadagi huquqiy ong.

Xususiyatlar: Konstitutsiyani yaxshi biladi va amaliy qo'llay oladi, psixologik ishonchi yuqori, huquqiy muammolarni mustaqil hal qiladi, faol fuqarolik pozitsiyasiga ega, boshqalarga ham huquqiy yordam bera oladi.

Yuqoridagi so'rovnoma bilan bir qatorda respondentlarga huquqiy tafakkur darajasini aniqlovchi mini-testlar, huquqiy motivatsiya shkalasi, shaxsning ijtimoiy mas'uliyat ko'rsatkichi kabi

eksperimental (psixologik diagnostika) testlar qoʻllandi. Statistik tahlil jarayonida olingan maʼlumotlar foiz koʻrsatkichi, korelyatsion tahlil va gruppal taqqoslash orqali qayta ishlandi.

MUNOZARA VA NATIJALAR

Soʻrovnoma natijalariga koʻra 500 nafar respondent orasida quyidagi holatlar aniqlandi:

58% — Konstitutsiyaning umumiy mazmunini biladi, lekin amaliy qoʻllay olmaydi.

22% — Konstitutsiya moddalarini yaxshi biladi va kundalik hayotda murojaat qiladi.

20% — Konstitutsiya haqida juda cheklangan tasavvurga ega.

Huquqiy ongning psixologik koʻrsatkichlari boʻyicha:

65% — respondentlarda “huquqiy ishonch past” kategoriyasi kuzatildi.

37% — oʻz huquqlarini talab qilishdan psixologik jihatdan tortinadi.

43% — huquqiy nizolarda muammolarni oʻzi hal qilishga psixologik tayyor emas.

Bu koʻrsatkichlar fuqarolarda nafaqat konstitutsiyaviy bilimlar, balki psixologik tayyorlik, huquqiy himoyaga boʻlgan ichki ishonch ham yetarli emasligini koʻrsatadi.

Eksperimental test natijalariga koʻra: huquqiy tafakkur testlari asosida respondentlarning: 27% — yuqori darajali huquqiy tafakkur, 49% — oʻrta daraja, 24% — past daraja koʻrsatkichiga ega boʻldi.

Korelyatsion tahlil natijalariga koʻra: Konstitutsiyaning bilish darajasi bilan huquqiy masʼuliyat oʻrtasida 0.63 korrelyatsiya (oʻrta darajadagi ijobiy bogʻliqlik);

Psixologik ishonch bilan huquqiy xatti-harakat oʻrtasida 0.71 korrelyatsiya (yuqori bogʻliqlik). Bu esa shuni koʻrsatadiki, huquqiy ongning asosiy psixologik omili — shaxsning huquqiy faoliyatga boʻlgan ichki ishonchi va motivatsiyasi.

Tahlil va muhokamalarga koʻra tadqiqot natijalari quyidagi holatlarni tasdiqladi:

1. Konstitutsiyaning bilish darajasi psixologik xulq-atvorga bevosita taʼsir qiladi.

Bilimi yuqori fuqarolarda huquqiy himoyaga boʻlgan ishonch ham yuqori.

2. Psixologik omillar huquqiy ong shakllanishining asosiy determinantidir.

Tarbiyaviy muhit, oila, taʼlim, jamiyatdagi huquqiy madaniyat fuqarolarning huquqiy pozitsiyasiga kuchli taʼsir qiladi.

3. Yoshlar orasida huquqiy ongning shakllanishida motivatsion komponent yetishmaydi. Yoshlarda huquqiy faollikni oshirish uchun amaliy treninglar, rolli oʻyinlar, Konstitutsiya boʻyicha psixologik mashgʻulotlar samarali yechim boʻla oladi.

4. Huquqiy savodsizlikning asosiy omili — psixologik passivlik va oʻz huquqlarini talab qilishdan qoʻrquv. Shaxsning oʻziga boʻlgan ishonchi huquqiy ongning tayanchi sifatida namoyon boʻladi.

XULOSALAR

- Konstitutsiya normalarining amalda ishlashi fuqarolarning psixologik tayyorgarligiga, huquqiy ong darajasiga bogʻliq.
- Huquqiy ongni rivojlantirishda psixologik omillar — motivatsiya, ishonch, masʼuliyat va ichki nazorat muhim oʻrin tutadi.

- Eksperimental natijalar ko'rsatdiki, Konstitutsiyani yaxshi biladigan fuqarolarning huquqiy faoliyati ham yuqori.
- Huquqiy tarbiya jarayonida psixologik yondashuvlardan, rolli o'yinlar, situatsion tahlillar, treninglardan foydalanish samaradorlikni oshiradi.
- Ta'lim muassasalarida Konstitutsiyaga oid psixologik-ma'rifiy mashg'ulotlar tizimli yo'lga qo'yilishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.
2. Karimov I.A. "Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch" Toshkent, 2008.
3. Adxamova M. "Huquqiy ong va huquqiy madaniyatning shakllanishi." – Toshkent, 2020.
4. Gaybullayev A. Psixologiya asoslari. Toshkent, 2019.
5. Sh.M. Mirziyoyev. Yangi O'zbekiston strategiyasi. Toshkent, 2021.
6. Oliy ta'lim muassasalari uchun "Huquqshunoslik" darsliklari.
7. Zamonaviy psixologiya jurnallari (2021–2024).